

روند تکوینی شاخص نوگرایی و سنجش آن با نسبت باروری

دکتر سید رضا معینی^(۱) و دکتر علی پایدارفر^(۲)

مقدمه:

پیشرفتهایی که در چند دهه اخیر در زمینه‌های تکنولوژی (فن‌شناسی) و در علوم مختلف به‌ویژه پزشکی، بهداشت عمومی و نیز پیشگیری از امراض و روشهای درمان و خدمات و تسهیلات بهداشتی روی داده است موجب کاهش قابل ملاحظه مرگ و میر به‌ویژه مرگ و میر نوزادان و اطفال شده است. این گونه تحولات که در زمینه‌های مادی است خود به‌نوعی موجب تغییرات در ساختار فکری افراد جامعه نیز می‌شود. تغییرات ساختاری نیز به نوبه خود در نوع رفتار و عملکرد افراد اثر می‌کند.

در دورانی که مرگ و میر در سطح بالایی بود و هر نوزاد احتمال کمی برای رسیدن به سنین بالا را داشت. در چنین موقعیتی الگو و رفتار باروری برای تداوم نسلها، خود را با مرگ و میر در سطح بالا وفق داده و حاصل آن نیز یک باروری در سطح بالا بود. کاهش مرگ و میر که در اثر بهبود وضع بهداشت و درمان است معمولاً با یک سلسله تحولات در زمینه‌های دیگر همراه است که به‌تدریج با تغییر در ساختارهای فکری منجر به تغییر در رفتار باروری در جامعه می‌شود. تغییر در رفتار باروری خود متأثر از عواملی است که بر روی باروری اثر می‌گذارد. شاید بتوان مجموعه پیشرفتهایی که موجب کاهش مرگ و میر و تأثیرگذاری بر روی متغیرهای مؤثر در باروری شده را چرخشی به‌سوی آینده‌ای نوین خواند. در این بررسی متغیرهایی که نویددهنده تحول و ورود به مرحله‌ای نوین هستند متغیرهای نوگرایی شناخته می‌شوند. معیارهایی که نشاندهنده تحول و نوگرایی در جامعه هستند از دیدگاههای مختلف متنوع‌اند. اما از میان

۱. کارشناس ارشد مرکز آمار ایران. ۲. دانشکده بهداشت عمومی، دانشگاه کارولینای شمالی.

این معیارها در این بررسی تحول در صنعت، رشد باسوادی و نیز افزایش شهرنشینی به عنوان معیارهای اصلی نوگرایی شناخته شده‌اند.

بر روی این نکته که نوگرایی و رفتار باروری با یکدیگر در ارتباط هستند و نوگرایی موجب کاهش باروری می‌شود صاحب‌نظران بسیاری که بر روی جامعه‌های مختلف مطالعه کرده‌اند تأکید داشته‌اند که از آن میان به:

Hirschman & Guest 1990, Easterlin 1983 و Freedmen & Cheng 1986 می‌توان اشاره کرد.

در کشور ما نیز نشانه‌های نوگرایی از مدتها پیش بارز بوده است. نگاهی به تحولات چند دهه اخیر نشان می‌دهد که یک سلسله تغییرات اجتماعی جمعیتی قابل ملاحظه در کشور رخ داده است. روند تغییرات داده‌های سرشماریهای جمعیتی در مورد افزایش میزان شهرنشینی، افزایش میزان سواد به ویژه سواد زنان، کاهش فعالیت در بخش کشاورزی و تغییرات دیگری در این زمینه‌ها شاهدی گویا از تغییرات بنیادی اجتماعی - جمعیتی است که در این بررسی به نوگرایی تعبیر می‌شود.

هدف و فرضیه‌ها

هدف بررسی پی بردن به تأثیر تغییرات ساختاری که خود موجب نوگرایی شده و نیز عملکرد نوگرایی بر روی باروری در جامعه مورد مطالعه است. در این راستا چهار فرضیه در نظر گرفته شده است. فرضیه‌های مزبور عبارتند از:

۱. به نظر می‌رسد که استانهای مختلف کشور با توجه به زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و جمعیتی در معرض نوگرایی قرار گرفته و هر یک در مرحله‌ای جدا از نوگرایی هستند.

۲. معیار نوگرایی استانهای کشور براساس میزان سواد مردان و زنان، میزان شهرنشینی جمعیت و نیز میزان جمعیت شهرنشین در شهرهای بزرگ و نهایتاً نسبت جمعیت شاغل در فعالیتهای غیرکشاورزی مبتنی است.

۳. به نظر می‌رسد که بین سطح نوگرایی و الگوی باروری در استانها رابطه‌ای موجود است.
 ۴. سطح و میزان نوگرایی در استانها به اندازه‌ای است که می‌تواند بر روی رفتار باروری اثر بگذارد.

در مبحث نوگرایی عقیده بسیاری از صاحب‌نظران این است که در تحول از شکل جامعه‌های روستایی، کشاورزی و کم‌سواد به سوی جامعه شهری، صنعتی و باسواد الگوی باروری نیز مورد تحول قرار گرفته و باروری رو به کاهش می‌گذارد. در مورد ایران نیز فرض شده است که سطح نوگرایی در استانهای کشور با سطح باروری دارای همبستگی معکوس است.

محدوده جغرافیایی و واحد آماری مورد بررسی

محدوده جغرافیایی مورد بررسی کل کشور را دربر می‌گیرد. واحد تجزیه و تحلیل آماری در این بررسی هر یک از استانهای کشور است.
 دوره زمانی بررسی - دوره زمانی بررسی ۲۰ سال و در سه مقطع زمانی ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ است.

داده‌ها و روش

داده‌های به‌کار رفته در این بررسی را نتایج سرشماریهای جمعیت سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ تشکیل می‌دهد. داده‌های سرشماری ۱۳۳۵ کشور به‌علت مشکلات مقایسه در سطح استان حذف شده است. در سال ۱۳۳۵ ایران دارای ۱۳ استان بوده و تعداد استانهای کشور در سال ۱۳۶۵ به ۲۴ استان رسیده است. ضمناً برای امکان مقایسه داده‌ها، تقسیمات کشوری سال ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ براساس تقسیمات کشوری در سال ۱۳۶۵ همساز شده است. با توجه به اینکه در سال ۱۳۶۵ کشور دارای ۲۴ استان بوده لذا برای سالهای ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ نیز محدوده استانهای ۱۳۶۵ مورد تحلیل قرار گرفته است. براین اساس جمعیت ۲۴ واحد بزرگ جغرافیایی کشور در سه سرشماری در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. جمعیت کشور در سه سرشماری برحسب استانهای کشور در سال ۱۳۶۵

میزان افزایش جمعیت		۱۳۶۵ (ارقام به هزار)	۱۳۵۵ (ارقام به هزار)	۱۳۴۵ (ارقام به هزار)	استان
۱۳۵۵-۶۵	۱۳۴۵-۵۵				
۳/۹	۲/۷	۴۹۴۴۵	۳۳۷۰۸	۲۵۷۷۸	کل کشور
۴/۳	۴/۲	۸۷۱۲	۵۶۳۳	۳۶۷۲	تهران
۳/۱	۱/۴	۱۰۸۲	۷۸۸	۶۸۸	مرکزی
۲/۷	۲/۰	۲۰۸۱	۱۵۸۳	۱۲۹۳	گیلان
۳/۶	۲/۵	۳۴۱۹	۲۳۷۹	۱۸۴۵	مازندران
۲/۵	۱/۹	۴۱۱۴	۳۱۹۸	۲۶۳۶	آذربایجان شرقی
۳/۳	۲/۶	۱۹۷۲	۱۴۰۸	۱۰۸۷	آذربایجان غربی
۳/۵	۲/۴	۱۴۶۳	۱۰۳۱	۸۰۸	کرمانشاه
۲/۰	۲/۴	۲۶۸۲	۲۱۸۷	۱۷۱۲	خوزستان
۴/۴	۲/۵	۳۱۹۴	۲۰۳۶	۱۵۸۳	فارس
۴/۱	۲/۴	۱۶۲۳	۱۰۷۶	۸۴۱	کرمان
۴/۷	۲/۶	۵۲۸۱	۳۲۶۵	۲۵۲۰	خراسان
۴/۱	۳/۲	۳۲۹۵	۲۱۷۷	۱۵۷۸	اصفهان
۵/۷	۲/۸	۱۱۹۷	۶۶۴	۵۰۲	سیستان و بلوچستان
۳/۲	۲/۳	۱۰۷۸	۷۸۲	۶۱۹	کردستان
۳/۲	۲/۰	۱۵۰۶	۱۰۸۸	۸۸۹	همدان
۴/۶	۲/۷	۶۳۱	۳۹۴	۳۰۱	چهارمحال و بختیاری
۳/۸	۲/۰	۱۳۶۷	۹۳۴	۷۶۷	لرستان
۴/۳	۱/۰	۲۸۲	۲۴۶	۲۲۳	ایلام
۵/۱	۲/۵	۴۱۲	۲۴۴	۱۹۰	کهگیلویه و بویراحمد
۵/۵	۳/۱	۶۱۲	۳۴۸	۲۵۳	بوشهر
۳/۵	۲/۲	۱۵۸۹	۱۱۱۷	۸۹۱	زنجان
۳/۴	۱/۷	۴۱۷	۲۹۶	۲۴۹	سمنان
۴/۳	۲/۸	۵۷۴	۳۷۲	۲۸۱	یزد
۴/۹	۲/۸	۷۶۲	۴۶۲	۳۴۹	هرمزگان

متغیر مستقل: در این بررسی نوگرایی به عنوان متغیر مستقل شناخته شده است. براساس چندین بررسی علمی و تجربی که به عنوان نمونه به چند مورد آن قبلاً اشاره شد فرض شده است که پدیده نوگرایی می تواند به گونه غیرمستقیم و به طور عملی از راه سه عامل مرتبط با یکدیگر مورد سنجش قرار گیرد. این سه عامل: میزان صنعتی شدن، میزان شهرنشین شدن و میزان سواد است.

برای سنجش سه عامل فوق در این بررسی معیارهایی مورد نظر قرار گرفته است که در زیر آمده است:

۱. سنجش صنعتی شدن از راه:

الف. درصد مردان ۱۰ ساله و بیشتر شاغل در فعالیتهای مربوط به صنعت (بدون فعالیتهای استخراج معادن و ساختمان).

ب. درصد مردان ۱۰ ساله و بیشتر شاغل در فعالیتهای حمل و نقل و ارتباطات و مخابرات.

۲. سنجش شهرنشینی از راه:

ج. درصد جمعیت ساکن در نقاط دارای ۵/۰۰۰ نفر جمعیت و بیشتر (میزان شهرنشینی).

د. درصد جمعیت ساکن در نقاط دارای ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت و بیشتر (میزان شهرنشینی در شهرهای بزرگ).

۳. سنجش میزان سواد از راه:

ه. درصد مردان باسواد ۶ ساله و بیشتر.

و. درصد زنان باسواد ۶ ساله و بیشتر.

با برگزیدن شش معیار فوق به عنوان معیارهای سنجش نوگرایی نمی توان ادعا کرد که معیارهای اختیار شده دارای تمام عناصر پدیده نوگرایی در سطح خرد و کلان هستند. اما به هر صورت براساس مطالعات جامعه شناسی جمعیتی تصور بر آن است که شش معیار اختیار شده ساختار معنی داری از نوگرایی را ارائه می دهد. (ضمیمه ۱)

توزیع شش معیار نوگرایی را در ۲۴ استان کشور در سال ۱۳۶۵ و نیز معادل همان تقسیمات در سرشماریهای ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ نشان می‌دهد). براساس این فرض و در راستای به دست آوردن یک شاخص ترکیبی که نقش متغیر مستقل را در این بررسی دارد مبادرت به برپایی شاخصی به نام شاخص نوگرایی شده است. برای برپایی شاخص مزبور به طریق زیر عمل شده است:

۱. فرض بر این است شش معیار اشاره شده در بالا با یکدیگر در ارتباط نزدیک هستند. برای اطمینان از صحت این فرض و پی بردن به درون سازگاری بین معیارها ضریب همبستگی بین آنها محاسبه شد، میزان همبستگی بین معیارها که در سطح بالایی از اطمینان آماری بوده است در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. میزان همبستگی بین معیارهای نوگرایی در جامعه آماری استانهای کشور
در دوره زمانی ۶۵-۱۳۴۵

و	ه	د	ج	ب	الف	معیار سنجش
					۱/۰۰	الف. درصد مردان شاغل در فعالیت صنعت
				۱/۰۰	۰/۲۷	ب. درصد مردان شاغل در فعالیت حمل و نقل و ارتباطات
			۱/۰۰	۰/۵۸	۰/۴۱	ج. درصد مردان باسواد ۶ ساله و بیشتر
		۱/۰۰	۰/۹۲	۰/۹۶	۰/۶۱	د. درصد زنان باسواد ۶ ساله و بیشتر
	۱/۰۰	۰/۷۶	۰/۷۴	۰/۵۹	۰/۶۸	ه. درصد جمعیت ساکن در نقاط ۵۰۰۰ نفر و بیشتر
۱/۰۰	۰/۸۲	۰/۵۷	۰/۵۲	۰/۳۶	۰/۶۶	و. درصد جمعیت ساکن در نقاط ۱۰۰ هزار نفر و بیشتر

۲. همچنین فرض شده است که شش معیار انتخاب شده هم وزن هستند. بنابراین درصدی که هر یک از استانها در مورد هر یک از معیارها دارا است با یکدیگر جمع شده است. به حاصل جمع این درصدها برای هر استان شاخص نوگرایی ($MSS^{(1)}$) اطلاق گردیده است.

متغیر وابسته: با توجه به اینکه در سطح استانهای کشور معیار دقیقی از باروری در دست نیست و علی‌رغم آگاهی به اینکه در سرشماریهای کشور گروه سنی کمتر از ۵ ساله بیش از بسیاری از گروههای سنی دیگر دچار اختلالات شمارش است، معهداً نسبت کودک زن (نسبت جمعیت ۰-۴ ساله به جمعیت زنان ۱۵-۴۴ ساله ضربدر هزار) به‌عنوان معیاری برای مقایسه باروری بین استانها و درعین حال به‌عنوان متغیر وابسته انتخاب شده است.

یافته‌های بررسی

یافته بررسی زیر سه عنوان خلاصه می‌شود: گوناگونی نوگرایی، گوناگونی باروری و نهایتاً رابطه بین نوگرایی و باروری.

۱. گوناگونی نوگرایی

بررسی شاخص نوگرایی در سطح ۲۴ استان کشور در سال ۱۳۶۵ و مناطق معادل آن در دو سرشماری قبل از آن نشان‌دهنده وجوه افتراق استانها از نظر شاخص نوگرایی است. به‌عبارت دیگر هر یک از استانهای کشور در هر یک از سرشماریها در مرحله مختلفی از نوگرایی قرار دارند. همچنین بررسی شاخص نوگرایی در طول زمان نشان می‌دهد که این شاخص از یک سرشماری به سرشماری دیگر در هر یک از استانها افزایش یافته است. نهایتاً آن که دو سوم استانهای کشور تفاوت افزایش شاخص نوگرایی در دهه ۶۵-۱۳۵۵ بیش از دهه ۵۵-۱۳۴۵ بوده است (جدول ۳). درحقیقت شاخص نوگرایی در سطح کلان در دهه ۶۵-۱۳۵۵ سرعت افزایش بیشتری را یافته که افزایش مزبور با توجه به وقوع انقلاب و نیز جنگ تحمیلی غیرمحمتمل به‌نظر می‌رسید. اما واقعیت در آن است که این دو رویداد تاریخی موجب سرعت بخشیدن به تغییرات نوگرایی شده است.

جدول ۳. تغییرات شاخص نوگرایی و نسبت باروری در سه سرشماری

برحسب استانهای کشور در سال ۱۳۶۵

نسبت باروری			شاخص نوگرایی (MSS)					استان
۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	تفاوت ۱۳۴۵-۶۵	تفاوت ۱۳۴۵-۵۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	
۹۲۵	۸۰۱	۹۱۵	+۴۲/۶	+۵۵/۱	۲۳۱/۸	۱۸۹/۲	۱۳۴/۱	کل کشور
۷۵۲	۵۸۲	۷۴۳	+۲/۶	+۵۰/۵	۲۵۵/۱	۲۵۲/۵	۲۰۲/۰	تهران
۸۸۲	۸۵۹	۹۶۵	+۷۳/۳	+۶۲/۰	۲۱۰/۵	۱۳۷/۲	۷۵/۲	مرکزی
۷۲۲	۷۷۷	۹۷۰	+۳۷/۹	+۶۰/۳	۱۹۹/۷	۱۶۱/۸	۱۰۱/۵	گیلان
۸۵۲	۸۲۹	۹۸۲	+۶۰/۰	+۵۴/۹	۱۹۷/۰	۱۳۷/۰	۸۲/۱	مازندران
۹۰۹	۸۹۱	۹۷۹	+۵۰/۹	+۵۳/۴	۲۰۴/۳	۱۵۳/۴	۱۰۰/۰	آذربایجان شرقی
۸۸۶	۸۴۵	۹۸۰	+۲۵/۷	+۴۸/۲	۱۵۴/۳	۱۲۸/۶	۸۰/۴	آذربایجان غربی
۹۴۶	۸۰۹	۹۵۱	+۶۰/۳	+۵۰/۰	۲۲۶/۰	۱۶۵/۷	۱۱۵/۷	کرمانشاه
۱۰۷۴	۸۱۰	۹۶۶	+۳۷/۵	+۱۱/۱	۲۱۹/۷	۱۸۲/۲	۱۷۱/۱	خوزستان
۱۰۰۲	۸۱۳	۹۶۶	+۹۷/۰	-۲/۰	۲۲۲/۹	۱۲۵/۹	۱۲۷/۹	فارس
۱۰۴۷	۸۹۲	۹۱۶	+۳۹/۳	+۴۷/۳	۱۸۱/۵	۱۴۲/۲	۹۴/۹	کرمان
۱۰۰۴	۸۳۱	۸۶۵	+۶۱/۳	+۴۲/۲	۲۰۸/۵	۱۴۷/۲	۱۰۵/۰	خراسان
۹۰۰	۸۳۲	۹۶۳	+۵۲/۲	+۵۱/۷	۲۶۶/۸	۲۱۴/۶	۱۶۲/۹	اصفهان
۱۲۱۸	۸۷۵	۸۸۵	+۵۵/۲	+۳۹/۴	۱۴۳/۱	۸۷/۹	۴۸/۵	سیستان و بلوچستان
۱۰۲۶	۸۸۹	۹۰۷	+۵۵/۸	+۴۰/۷	۱۴۴/۱	۸۸/۳	۴۷/۶	کردستان
۱۰۰۷	۸۷۹	۸۸۲	+۵۹/۰	+۳۶/۷	۱۸۷/۸	۱۲۸/۸	۹۲/۱	همدان
۱۱۳۹	۱۰۰۳	۱۰۶۷	+۴۱/۱	+۴۴/۹	۱۶۰/۲	۱۱۹/۱	۷۴/۲	چهارمحال و بختیاری
۱۰۶۴	۹۵۶	۱۰۲۹	+۶۱/۱	+۶۱/۹	۱۹۱/۱	۱۳۰/۰	۶۸/۱	لرستان
۱۱۵۵	۱۰۱۲	۱۰۱۷	+۷۴/۸	+۴۲/۴	۱۴۹/۷	۷۴/۹	۳۲/۵	ایلام
۱۲۳۵	۱۰۰۵	۱۱۰۹	+۵۸/۵	+۳۳/۵	۱۳۳/۰	۷۴/۵	۴۱/۰	کهگیلویه و بویراحمد
۱۰۷۰	۸۴۰	۸۴۲	+۵۶/۳	+۴۸/۲	۱۸۳/۰	۱۲۶/۵	۷۸/۵	بوشهر
۱۰۰۷	۹۱۵	۹۲۱	+۱۰۳/۹	+۵۰/۹	۲۰۶/۷	۱۰۲/۸	۵۱/۹	زنجان
۸۱۹	۶۸۸	۸۷۳	۴۳/۲	+۴۶/۶	۲۱۴/۴	۱۷۱/۲	۱۲۴/۶	سمنان
۱۰۰۴	۸۰۰	۸۱۵	+۴۲/۷	+۱۰۰/۵	۲۷۰/۸	۲۲۸/۱	۱۲۷/۶	یزد
۱۱۴۰	۸۲۴	۸۰۶	+۷۲/۷	+۴۹/۸	۱۷۹/۸	۱۰۷/۱	۵۷/۳	هرمزگان

۲. گوناگونی باروری

بررسی نسبت کودک زن، که در این بررسی از آن زیر عنوان نسبت باروری نام برده می‌شود در استانهای مختلف نشان می‌دهد که:

اولاً نسبت باروری در تمام استانها بجز استان هرمزگان در دهه ۵۵-۱۳۴۵ کاهش یافته است اما در دهه ۶۵-۱۳۵۵ داده‌های تمام استانها بجز استان گیلان به‌گونه‌ای بارز افزایش یافته است. در اینجا توضیح این مطلب ضروری است که در بررسی مربوط به باروری که از نظر دوره زمانی به مقایسه باروری در قبل و پس از انقلاب اسلامی می‌پردازد نکته‌ای را که نباید از نظر دور داشت گرایش به تفکر سودمندی افزایش باروری و افزایش جمعیت در سالهای نخستین انقلاب اسلامی است.

بدون تردید اثرات این گرایش فکری که موجب افزایش شتابان جمعیت بین دو سرشماری ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ شد و در نتیجه آن میزان افزایش جمعیت به ۳/۹ درصد در سال رسید تا سالهای زیادی نقش تعیین‌کننده‌ای در تحولات جمعیتی کشور خواهد داشت. در این بررسی نیز این نکته مورد ملاحظه قرار گرفته است.

ثانیاً مقایسه داده‌های مربوط به نسبت باروری نشان می‌دهد که روند تغییرات نسبت باروری بین استانها در سه دهه اختلاف زیادی وجود دارد. چنانچه رتبه استانها از نظر نسبت باروری مورد توجه باشد رتبه‌بندی این نسبت در سال ۱۳۶۵ به‌رتبه‌بندی آن در سال ۱۳۴۵ نزدیکتر است.

۳. نوگرایی و باروری

در این بررسی فرضیه اصلی بر این اساس است که نسبت باروری با سطح نوگرایی ارتباط معکوس دارد یعنی هر مقدار شاخص نوگرایی در استانی بیشتر باشد انتظار می‌رود که باروری در آن استان کمتر باشد. محاسبه همبستگی پیرسون بین شاخصهای نوگرایی و نسبتهای باروری در استانهای کشور نشان می‌دهد که هر یک از

شش معیار انتخابی برای نوگرایی و نیز شاخص نوگرایی به عنوان نماینده کل معیارها رابطه منفی معنی داری را با نسبت باروری نشان می دهد. در هر یک از سه دوره مورد مطالعه در استانهای کشور این شکل از همبستگی وجود دارد (جدول ۴).

جدول ۴. میزان همبستگی بین معیارهای نوگرایی و نسبت باروری در سه سرشماری

میزان همبستگی			معیارهای نوگرایی
۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	
-۰/۶۱	-۰/۵۶	-۰/۴۸	درصد مردان شاغل ۱۰ ساله و بیشتر در فعالیت صنعت
-۰/۲۳	-۰/۷۴	-۰/۶۳	درصد مردان شاغل ۱۰ ساله و بیشتر در فعالیت حمل و نقل و ارتباطات
-۰/۵۲	-۰/۷۴	-۰/۴۵	درصد جمعیت شهرنشین در نقاط ۵۰۰۰ نفر و بیشتر
-۰/۴۱	-۰/۵۸	-۰/۳۹	درصد جمعیت شهرنشین در شهرهای ۱۰۰ هزار نفر و بیشتر
-۰/۴۲	-۰/۸۰	-۰/۴۰	درصد مردان باسواد ۶ ساله و بیشتر
-۰/۶۰	-۰/۸۶	-۰/۴۷	درصد زنان باسواد ۶ ساله و بیشتر
-۰/۶۰	-۰/۷۹	-۰/۴۸	شاخص نوگرایی (MSS)

بحث و نتیجه گیری

در قسمت پایانی بررسی ملاحظه شد که شاخص نوگرایی در سطح استانهای کشور از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۶۵ رو به افزایش بوده است. علاوه بر آن شاخص نوگرایی در استانها همبستگی معکوسی را با نسبت باروری نشان داد و این همبستگی در فاصله زمانی ۶۵-۱۳۴۵ پابرجا بود. به طور منطقی باید به این شکل نتیجه گیری شود که نسبت باروری در استانها رو به کاهش گذارده است. اما همان گونه که ملاحظه شد در مقطع زمانی ۶۵-۱۳۵۵ نسبت باروری بجز در یک استان در سایر استانها رو به افزایش

گذارده بود. آنچه در اینجا قابل طرح است این است که این افزایش نسبت باروری در واقع یک نیاز اجتماعی تلقی نمی‌شود بلکه ضعف یا نبود یک برنامه متسجم و مؤثر کنترل باروری ناشی از تفکر گرایش به سودمندی افزایش باروری و افزایش جمعیت در سالهای نخستین انقلاب اسلامی بود که عامل عمده افزایش باروری در دهه ۶۵-۱۳۵۵ است. حقیقت در این است که بسیاری از نشانه‌های آماری گواه بر این است که ویژگیهای جمعیتی اجتماعی زنان در پس از انقلاب اسلامی در مقایسه با دوره قبل از آن نوید تمایل به کاهش یا مطلوبیت باروری کم را می‌دهد. اشاره به برخی از ارقام در زیر نشانه‌هایی حاکی از مطلوبیت کاهش باروری را مشخص می‌سازد.

۱. نگاهی گذرا به درصد زنان ازدواج کرده مشخص می‌سازد که در سال ۱۳۵۵ در بین زنان ۱۰ ساله و بیشتر ۵۸/۵ درصد همسر دار بوده‌اند اما در سال ۱۳۶۵ این نسبت نه تنها افزایش نداشته بلکه مختصر کاهشی یافته و به ۵۸/۴ درصد رسیده است.

۲. ارقامی که ازدواجهای زودرس و ازدواجهای در سنین جوانی زنان را مشخص می‌کند یعنی نسبت زنان همسر دار ۱۵ تا ۲۴ ساله در همان دو مقطع سرشماری از ۵۳/۵ درصد به ۵۱/۰ درصد کاهش یافته است.

۳. نشانه‌هایی آماری از تحصیل و سواد نیز حاکی است که در سال ۱۳۵۵ از زنان ۶ تا ۲۴ ساله ۳۹/۵ درصد مشغول به تحصیل و تحت آموزش رسمی بوده‌اند در حالی که در سال ۱۳۶۵ این نسبت به ۴۶ درصد ارتقا یافته است. علاوه بر آن در سال ۱۳۵۵ میزان باسوادی زنان ۶ تا ۲۴ ساله ۵۲/۶ درصد بوده در حالی که در سال ۱۳۶۵ این میزان به ۷۲/۳ درصد افزایش یافته است.

معیارهای فوق نشان می‌دهد که در سالهای نخستین انقلاب اسلامی در مقایسه با سالهای قبل از انقلاب نسبت زنان همسر دار افزایش نیافته است، نسبت زنان همسر دار ۱۵ تا ۲۴ ساله کاهش یافته، نسبت زنان در حال تحصیل بالا رفته و در نتیجه نسبت بیشتری از زنان باسواد شده‌اند. به‌دیگر سخن این معیارها حاکی است که ویژگیهای

جمعیتی-اجتماعی زنان در پس از انقلاب اسلامی به گونه‌ای نبوده که مشوق افزایش باروری باشد. علاوه بر آن وجود برخی تحولات اجتماعی-اقتصادی با ظهور یک افزایش جمعیت بی‌برنامه و باروری کنترل نشده در تضاد بوده است. به‌عنوان مثال به افزایش تحرک طبقاتی، مسئولیت‌پذیری و تمایل بیشتر والدین در مورد تحصیلات عالی فرزندان اشاره می‌شود. اما علی‌رغم دلایل فوق داده‌های این بررسی به‌وضوح حاکی از بالا رفتن نسبت باروری در کل کشور و نیز در استانها در دهه ۶۵-۱۳۵۵ بود. چنانچه قبلاً اشاره شد در آغاز انقلاب اسلامی برنامه‌های کنترل جمعیت اهمیت خود را از دست داده بود. بنابراین توسط سیاستگذاران مورد حمایت واقع نمی‌شد (دکتر ملک‌افضلی ۱۳۷۰). بخش تنظیم خانواده در وزارت بهداشت و درمان منحل شده و فعالیت‌های آن متوقف شده بود (دکتر ملک‌افضلی ۱۳۷۰). نتیجه‌ای که از این امر حاصل شد افزایش بارز باروری در دهه ۶۵-۱۳۵۵ بود. با فعال شدن مجدد بخش‌های مربوط به کنترل جمعیت از سال ۱۳۶۷ با کمک‌های UNDP و UNICEF و نیز WHO از روند شتابان افزایش جمعیت کاسته شده و در سال‌های اخیر رشد جمعیت رو به کاهش گذارده است.

منابع:

۱. نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن کشور نتایج کل کشور و نتایج استانی سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵. تهران مرکز آمار ایران.
2. Easterlin R. (1983) *Modernization and Fertility, Determinants of Fertility in Developing Countries*, New York Academic Press.
3. Hirschman, C. & Gvest, P. (1990). *The emerging demographic transition of southeast Asia*, *population and development Review* 16: 121-152.
4. Freedman R., Chang, M.C. & Sum, T.H. (1986). *Household Composition, Extended kinship and reproduction in Taiwan 1973-1980 population studies* 86(3).
5. Paydarfar, A.A. (1976). *Modernization process and demogrephic change*, *Sociological Review* 15 (1).
6. Paydarfar, A.A. & Associates (1972). *The population and planning program in Iran: An inventory of manpower, facilities and services. A joint publication of UNFPA, Iran, Ministry of Health, Plan Organization and Tehran University school of Public Health.*
7. Paydarfar, A.A. (1975). *The modernization process and household size: A provincial comparison for Iran*, *Journal of Marriage and the Family*. May.
8. Paydarfar, A.A. (1976). *Demographic consequences of modernization: A population of Iran and comparison with selected nations*. Washington, DC: American Institute for Research.
۹. ملک‌افضلی برنامه کنترل جمعیت ایران، برنامه تهیه شده توسط وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۷۰.

پیوست

جدول ۱. نسبت مردان ۱۰ ساله و بیشتر شاغل در فعالیت صنعت و نیز در فعالیت حمل و نقل و ارتباطات در سرشماریهای مختلف

مردان ۱۰ ساله و بیشتر شاغل در مشاغل حمل و نقل و ارتباطات			مردان ۱۰ ساله و بیشتر شاغل در فعالیت صنعت			استان
۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	
۶/۲	۵/۶	۲/۷	۱۲/۴	۱۳/۶	۱۲/۷	کل کشور
۹/۱	۸/۷	۷/۴	۲۱/۲	۲۳/۶	۲۵/۶	تهران
۵/۰	۴/۱	۲/۹	۱۳/۶	۸/۷	۶/۶	مرکزی
۵/۴	۶/۳	۳/۹	۱۰/۷	۱۳/۰	۱۰/۳	گیلان
۵/۴	۵/۹	۳/۲	۸/۸	۹/۸	۸/۳	مازندران
۵/۴	۳/۹	۲/۴	۱۲/۰	۱۶/۷	۱۳/۶	آذربایجان شرقی
۴/۵	۳/۲	۱/۶	۶/۳	۶/۳	۵/۶	آذربایجان غربی
۶/۱	۴/۸	۳/۱	۵/۸	۶/۱	۷/۴	کرمانشاه
۶/۳	۱۰/۶	۷/۵	۸/۲	۹/۹	۱۶/۱	خوزستان
۶/۹	۴/۹	۳/۴	۷/۱	۷/۴	۸/۲	فارس
۵/۵	۳/۳	۲/۲	۱۰/۰	۹/۶	۱۴/۳	کرمان
۴/۹	۳/۹	۲/۳	۱۱/۹	۱۴/۹	۱۱/۴	خراسان
۶/۰	۵/۵	۳/۰	۲۱/۹	۲۵/۰	۲۱/۲	اصفهان
۳/۷	۲/۵	۲/۳	۳/۶	۲/۸	۳/۹	سیستان و بلوچستان
۳/۶	۲/۱	۱/۰	۴/۳	۳/۹	۳/۳	کردستان
۵/۳	۴/۱	۲/۳	۷/۷	۷/۱	۷/۷	همدان
۴/۷	۲/۶	۰/۹	۶/۴	۶/۳	۴/۵	چهارمحال و بختیاری
۵/۰	۳/۷	۲/۰	۶/۳	۵/۲	۵/۴	لرستان
۴/۲	۱/۰	۰/۳	۲/۸	۱/۶	۱/۳	ایلام
۳/۲	۱/۴	۰/۵	۱/۵	۱/۷	۲/۲	کهگیلویه و بویراحمد
۱۱/۷	۹/۰	۱۰/۳	۴/۴	۴/۰	۵/۶	بوشهر
۴/۹	۳/۷	۲/۱	۱۴/۹	۴/۱	۵/۹	زنجان
۷/۷	۷/۹	۶/۹	۹/۳	۷/۵	۱۰/۱	سمنان
۷/۵	۷/۰	۲/۸	۱۸/۰	۲۰/۹	۲۴/۵	یزد
۹/۰	۸/۰	۹/۷	۴/۴	۳/۴	۴/۳	هرمزگان

جدول ۲. میزان باسوادی جمعیت ۶ ساله و بیشتر برحسب جنس در سرشماریهای مختلف

زنان			مردان			استان
۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	
۵۲/۱	۳۵/۵	۱۷/۹	۷۱/۰	۵۸/۹	۴۰/۱	کل کشور
۷۲/۴	۶۳/۸	۴۷/۴	۸۳/۸	۷۸/۸	۶۶/۴	تهران
۵۱/۲	۲۶/۵	۱۰/۲	۷۳/۲	۵۶/۱	۳۷/۵	مرکزی
۵۸/۰	۴۰/۱	۱۵/۱	۷۳/۹	۶۱/۴	۳۷/۹	گیلان
۵۴/۳	۳۸/۸	۱۲/۸	۷۲/۴	۵۹/۲	۳۵/۷	مازندران
۳۹/۱	۲۱/۷	۸/۶	۶۴/۶	۵۰/۱	۳۱/۵	آذربایجان شرقی
۳۴/۳	۲۵/۲	۹/۳	۳۹/۳	۵۰/۶	۲۹/۲	آذربایجان غربی
۴۲/۸	۲۹/۷	۱۴/۲	۶۷/۷	۵۳/۹	۳۴/۷	کرمانشاه
۴۸/۶	۴۰/۰	۲۲/۸	۶۹/۳	۵۹/۸	۴۴/۸	خوزستان
۵۶/۳	۳۷/۸	۱۹/۰	۷۴/۶	۶۰/۷	۴۳/۸	فارس
۵۱/۵	۳۲/۸	۱۳/۷	۶۵/۹	۵۰/۸	۳۰/۹	کرمان
۴۷/۰	۲۷/۲	۱۱/۹	۶۵/۶	۵۲/۴	۳۴/۵	خراسان
۶۲/۷	۳۸/۵	۱۶/۱	۷۸/۵	۶۵/۳	۴۴/۶	اصفهان
۲۵/۳	۱۹/۱	۶/۲	۴۶/۳	۳۹/۲	۲۳/۱	سیستان و بلوچستان
۲۳/۲	۱۴/۹	۵/۷	۵۴/۳	۴۳/۴	۲۱/۸	کردستان
۴۳/۶	۲۰/۰	۹/۰	۶۸/۹	۵۲/۹	۳۳/۸	همدان
۴۴/۳	۲۱/۰	۵/۵	۶۸/۹	۵۳/۹	۳۴/۴	چهارمحال و بختیاری
۴۱/۱	۲۲/۵	۹/۹	۶۳/۷	۴۵/۵	۲۹/۰	لرستان
۴۰/۰	۱۵/۵	۳/۰	۶۴/۲	۳۸/۳	۲۱/۱	ایلام
۳۹/۹	۱۸/۸	۶/۳	۶۶/۰	۴۲/۷	۲۵/۰	کهگیلویه و بویراحمد
۵۰/۶	۲۴/۸	۸/۱	۷۱/۲	۵۲/۵	۳۳/۴	بوشهر
۴۶/۴	۲۱/۷	۱۰/۴	۶۸/۶	۴۸/۸	۳۰/۶	زنجان
۶۳/۲	۴۷/۴	۲۲/۸	۷۷/۵	۶۶/۴	۵۱/۱	سمنان
۶۱/۶	۳۹/۰	۱۴/۵	۷۷/۰	۶۶/۰	۴۳/۹	یزد
۴۱/۷	۲۱/۰	۵/۷	۶۱/۰	۴۴/۰	۲۲/۴	هرمزگان

جدول ۳. درصد جمعیت ساکن در نقاط دارای ۵۰۰۰ نفر و بیشتر
و نیز در نقاط دارای ۱۰۰ هزار نفر و بیشتر در سرشماریهای مختلف

استان	نقاط ۵ هزار نفر و بیشتر			نقاط ۱۰۰ هزار نفر و بیشتر		
	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵
کل کشور	۳۷/۷	۴۵/۱	۵۳/۹	۲۲/۰	۲۹/۵	۳۶/۲
تهران	۸۶/۸	۹۰/۷	۸۶/۴	۸۴/۸	۸۷/۲	۸۲/۵
مرکزی	۱۸/۱	۲۷/۰	۳۳/۰	۰	۱۴/۸	۲۴/۸
گیلان	۲۳/۱	۲۹/۱	۳۷/۶	۱۱/۱	۱۱/۹	۱۴/۱
مازندران	۲۳/۷	۲۷/۸	۳۷/۷	۰	۰	۱۸/۳
آذربایجان شرقی	۲۸/۴	۳۷/۱	۴۸/۷	۱۵/۳	۲۳/۳	۳۳/۶
آذربایجان غربی	۲۵/۱	۳۱/۷	۴۸/۷	۱۰/۲	۱۱/۷	۲۱/۳
کرمانشاه	۳۳/۳	۴۲/۸	۶۵/۳	۲۳/۲	۲۸/۱	۳۸/۶
خوزستان	۵۱/۶	۵۷/۴	۵۵/۸	۲۸/۰	۴/۷	۳۱/۲
فارس	۳۶/۶	۴۲/۳	۵۱/۰	۱۷/۰	۲/۹	۲۶/۵
کرمان	۲۴/۱	۳۲/۶	۳۴/۲	۰	۱۳/۱	۱۵/۷
خراسان	۲۸/۷	۲۸/۶	۴۷/۴	۱۶/۲	۲۰/۴	۳۲/۳
اصفهان	۵۱/۱	۵۷/۶	۶۴/۲	۲۶/۹	۳۰/۴	۴۱/۷
سیستان و بلوچستان	۱۳/۲	۲۴/۵	۴۰/۲	۰	۰	۲۴/۱
کردستان	۱۵/۸	۲۴/۲	۴۰/۰	۰	۰	۱۸/۹
همدان	۲۵/۹	۲۹/۸	۳۷/۴	۱۳/۹	۱۵/۲	۲۵/۲
چهارمحال و بختیاری	۲۹/۰	۳۵/۵	۳۵/۹	۰	۰	۰
لرستان	۲۱/۶	۳۱/۴	۴۶/۳	۰	۲۲/۰	۲۸/۷
ایلام	۶/۹	۱۸/۸	۳۸/۴	۰	۰	۰
کهگیلویه و بویراحمد	۷/۰	۹/۶	۲۲/۷	۰	۰	۰
بوشهر	۲۱/۵	۳۶/۶	۴۵/۴	۰	۰	۰
زنجان	۲۱/۴	۱۵/۶	۴۲/۶	۰	۸/۹	۲۹/۲
سمنان	۳۳/۸	۴۲/۰	۵۶/۶	۰	۰	۰
یزد	۴۲/۰	۵۸/۶	۶۶/۲	۰	۳۶/۵	۴۰/۸
هرمزگان	۱۵/۱	۳۰/۴	۳۸/۴	۰	۰	۲۶/۱